

Петро КРАЛЮК

«Літописець українського простору»

Певно, є всі підстави вважати, що одним з наймасштабніших українських прозаїків ХХ ст. був Улас Самчук, століття з дня народження якого виповниться 20 лютого. На жаль, нині це ім'я залишається маловідомим.

За роки незалежності ми дістали можливість познайомитися з творчістю письменника: романами «Волинь» («Дніпро», 1993; нині готується перевидання у Національному університеті «Острозька академія» разом із видавництвом «Сполом»), «Марія» («Радянський письменник», 1991), «Чого не гоїть огонь» («Український письменник», 1994); публікувалися і деякі інші твори.

Однак це лише частина спадщини письменника. Практично невідомий значний масив творчості У.Самчука, передусім епічна трилогія «Ост», над якою він працював у останні роки свого життя.

Ювілей, на жаль, не обіцяє стати подією, яка посприяє серйозній популяризації творчості письменника. Відзначення матиме не загальноукраїнський, а місцевий характер.

Письменник народився у Дермані (нині село Здолбунівського району на Рівненщині). Коли Уласу було вісім років, батьки переїхали за кілька десятків кілометрів у Тилявку (нині це село Шумського району на Тернопільщині), оскільки там могли відносно дешево придбати землю.

Поряд із Тилявкою знаходився Кременець, давній культурний центр південної Волині, де історія дихає на кожному кроці. У.Самчук писав: «І мені приємно ствердити, що Крем'янець був гідним місцем для мого юначого визрівання, так само як Дермань був щедрою колискою дитячих вражень. Ці місця сильно позначені печаттю духа давньої творчої культури і творять той клімат, в якому найкраще може розвинутих неспокійний інтелект, який чогось шукає і до чогось прагне».

У 1926 р. у варшавському журналі «Наша бесіда» Самчук опублікував оповідання «На старих стежках». У часи навчання у кременецькій гімназії стався випадок, який зробив майбутнього письменника принциповим противником більшовизму. Хлопець спробував перейти польсько-радянський кордон, наївно сподіваючись, що його ледь не з відкритими обіймами приймуть в радянській Україні і що він зможе навчатися в Київському університеті. Адже юнак чув, що там навчання безплатне, тоді як його батькові доводилося платити (і немало) за навчання сина в гімназії.

Однак його затримали прикордонники і передали полякам. Частково ці події описані в романі «Волинь»: «...ми зрозуміли з першого слова, що тут ніякий не комунізм. Ми ж були переконані, що там... Ти знаєш... Україна і т.д., і т.д... В союзі вільних і рівних... Наговоримось нарешті своєю мовою... А вони, сволочі: какая там мова! Гаварі на панятном».

У.Самчук не сприймав не лише більшовизм, але й польську владу, яка була встановлена на його Волині в міжвоєнний період. Тому він дезертирував з польської армії, перейшов кордон і опинився в Німеччині. Після цього до його батьківської хати в Тилявці почали навідуватися жандарми, влаштовували обшуки: були знайдені його щоденники, зошити із записами. Рукописи могли б пролити світло на становлення письменника, на цікаві моменти його біографії. Можливо, рукописи зберігаються в польських архівах?

У.Самчук певний час навчався у Бреславському (Вроцлавському) університеті. Завершив свої студії у 1929—1931 рр. в Українському вільному університеті в Празі. Тоді ж він починає активно співпрацювати з націоналістичними виданнями: «Дзвонами» (Львів), «Самостійною думкою» (Чернівці), «Розбудовою нації» (Берлін)... Але особливу роль у його творчості відігравав «Літературно-науковий вісник», що його видавав у Львові Дмитро Донцов.

У 30-ті роки У.Самчук написав свої найбільш вартісні художньо-літературні твори. У романі «Марія», який побачив світ 1934 р. у львівському

видавництві Івана Тиктора, письменник показав трагедію українського селянства, вершиною якої став голодомор 1932—1933 рр. «Волинь» — панорама життя волинського села на початку ХХ ст. У політично загостреному романі «Кулак» автор безкомпромісно стає на захист українського селянства.

Коли в 1938—1939 рр. розігралася трагедія Закарпатської України, письменник опинився в цьому краї й став учасником буремних подій, на певний час навіть потрапивши до в'язниці. У романі «Гори говорять» він розповідає про трагічну боротьбу карпатських українців із угорськими фашистами.

У перші дні війни У.Самчук разом із поетесою Оленою Телігою вирушив на Україну. Він досить тверезо оцінював політику німецьких окупантів. Німецька влада не встигла вкоренитися. Певним владним вакуумом вирішили скористатися українські націоналісти й загалом свідомі українці. На західноукраїнських землях почали створюватися українські інституції, активно запрацювала «Просвіта», відбувалися різноманітні заходи, які мали національно-культурне спрямування. Це тривало десь до літа 1942 р.

У руслі цієї тенденції варто й осмислювати діяльність У.Самчука на окупованих українських землях. Письменник поїхав на Волинь. Оселився в Рівному, де зайнявся активною видавничою діяльністю. Налагодив випуск газети «Волинь», яка виходила з 1941 по 1943 рік. Звичайно, це було видання, контрольоване окупаційною владою. Можна в цьому побачити колабораціонізм У.Самчука, намагання піти з німцями на компроміс. Інше питання, для чого він це робив. Письменник вважав, що в ті складні часи український народ не повинен бути «безсловесним» і має творити власне інформаційне поле. «Волинь» стала загальноукраїнською газетою, в якій друкувалися статті й вірші Євгена Маланюка, Олега Ольжича й Олени Теліги. У.Самчук публікував численні власні твори. На особливу увагу заслуговують його цикли нарисів «Крізь бурю й сніг» та «У світі приблизних

вартостей», де він розповідає про свої поїздки до Києва. У цих нарисах доволі об'єктивно зображена тогочасна Україна. Навіть сьогодні вони читаються з великим інтересом.

У.Самчук організував у Рівному й видання дитячого часопису «Орленя». У 1941 р. накладом у 15 тисяч примірників надрукував свій роман «Марія». Із примірниками цього твору виїздив у центральну й східну Україну, де, виступаючи перед читачами, вів мову про голодомор.

Така активність У.Самчука викликала насторогу з боку окупаційної влади. У березні 1942 р. його заарештували. Хоча письменника скоро звільнили, але вже не давали можливості займатися активною проукраїнською діяльністю.

Після війни У.Самчук опинився серед інтернованих українців на території Західної Німеччини. А в 1947 р. переїхав до Канади й оселився в Торонто. Незважаючи на відірваність від батьківщини, він не припиняв культурної та громадської діяльності. Був ініціатором створення літературної організації українських емігрантських письменників — МУР (Мистецького українського руху).

У післявоєнний період У.Самчук відійшов від «націоналістичної ортодоксії» в стилі Д.Донцова; почалися дискусії, які набули розголосу в емігрантській пресі. Якщо Д.Донцов був безкомпромісно догматичним і часто не бажав урахувати реалії, керуючись певним ідеалом, то У.Самчук догматиком не був. Перебування на Україні під час Другої світової війни, в тому числі в східних регіонах, дали йому можливість більш тверезо подивитися на українську націю, рівень національної свідомості співвітчизників...

Літературна спадщина письменника того періоду — це книги автобіографічного характеру: «На білому коні» та «На коні вороному», роман «Юність Василя Шеремити» (1947).

На особливу увагу заслуговує післявоєнна публіцистика У.Самчука: нариси, замальовки з далекої батьківщини й враження від Нового Світу:

«Планета ДіПі» (про долю українців із таборів переміщених осіб у Німеччині в 1945—1948 рр.), «П'ять по дванадцятій», «Слідами піонерів» (про українську еміграцію до Америки), «Живі струни», «Сонце з Заходу», «В країні занепаду й руїни». Тоді ж він пише ряд високохудожніх творів. Серед них — романи «Чого не гоїть огонь» (1959), «На твердій землі», де, зокрема, розповідається про українських переселенців у Канаді.

Але лебединою піснею письменника стала трилогія «Ост», над якою він працював протягом повоєнних десятиліть. Тут зображена широка панорама українського життя, починаючи з повалення царизму й до Другої світової війни. У першій частині трилогії, «Морозів хутір», йдеться про події національної революції 1917—1921 рр. Друга частина «Темнота» присвячена долі України та її дітей у Радянському Союзі. Третя частина «Втеча від себе» розповідає про дівчат і юнаків, вивезених до Німеччини, про трагедію насильницької репатріації. Письменник намагався відійти від ідеологічних схем, незаангажовано представити реалії українського життя. Принаймні величезний життєвий досвід давав йому змогу це зробити. Однак такий підхід викликав незадоволення серед частини націоналістично налаштованої української еміграції. З'явилися критичні рецензії О.Гриця та Л.Луціва, в яких письменника звинувачували в тому, що в його романі мало свідомих українців, не введено образи борців за національну ідею тощо. Рецензенти не хотіли враховувати, що, на жаль, таких борців було обмаль. Основна ж маса українців не мала та й не має чітко вираженої національної свідомості. Власне, письменник, додержуючись життєвої правди, намагався показати цю масу. Ще у 20 років він бажав «бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю».

Улас Самчук помер 1987 р. й похований на цвинтарі св. Володимира в Торонто, не доживши кілька років до проголошення незалежності України, за яку боровся майже все життя. Було б добре, якби прах Уласа Самчука знайшов спочинок на рідній волинській землі.